

בני הנביאים

הרב רא"ם הכהן

.....

כתב: שי אפרתי

עריכה: ישראל קאודרס

עיצוב: יעקב פארן

הוצאת גילוי | ישיבת עתניאל

אחד המרכיבים המהותיים ביותר במערכת האנושית בכלל והיהודית בפרט, היא הנבואה. הרעיון בדבר קיומו של קשר חי בין ה' ובין ברואיו, קשר דרכו יכול דבר ה' לבוא לידי ביטוי בעולם הזה באופן גלוי, שוזר את סיפורי התנ"ך כולם, החל משיחתם הראשונה של אדם וחוה עם ה' וכלה בנבואות הבית השני של חגי, זכריה ומלאכי. האמירה העקרונית בדבר קיומו של הקשר הזה ואופיו אף מבחינה בין היהדות ובין דתות אחרות, והרמב"ם מגדיר אותה כאחד מעיקרי האמונה היהודית: "מיסודי הדת, לידע שהאל מנבא את בני האדם"¹.

על פניו, עוצמתו של הרעיון מדהימה – קיומו של קשר ממשי ובלתי אמצעי של האדם עם בוראו, קשר המאפשר לאדם להבין את רצון ה' מהבריאה ומהברואים, והמנחה את האדם להורות לחברה כיצד לנהוג באופן המתאים לרצון זה, כגדולי הנביאים בשעתם.

עם זאת, למרות המשמעות האדירה של עניין זה, ולמרות העובדה שאור פניו של הקב"ה עוד לא נגלה לנו במידה שבה היינו רוצים שהוא יתגלה, העיסוק בנבואה כמעט ונעדר כליל מהשיח במרחב הציבורי: לא רק שאנו לא מוצאים נביאים בקרבנו, ולא רק שחבורות של "בני נביאים" כפי שמתאר התנ"ך, לא מסתובבות ומבקשות נבואה – יתרה מזאת, נדמה שישנה רתיעה עקרונית מהנושא בכלל.

נראה כי האדם המצוי חי בסתירה פנימית בין מישור האמונות והדעות המוצהרות ובין ההזדהות הפנימית איתן, בנושא זה כמו בנושאים אחרים. באופן עקרוני, היהודי הממוצע מסכים עם העקרונות והערכים המקובלים, מתפלל בכל יום לבניין בית המקדש, וחוזר

¹ הלכות יסודי התורה, פרק ז' הלכה א.

ומאשר את אמונתו ביכולת הנבואה. אך בתוך ליבו, גם אם באופן בלתי-מודע, הוא לא מצליח ליישב את האמונות האלה עם מציאות החיים מסביב: כיצד, במציאות מדינית, משפטית ובין-לאומית מורכבת כמו של היום ניתן להקים את "מלכות בית דוד"? איך ניתן, בתוך עולם סטרילי ומעודן-יחסית, לדבר על חידוש הקרבת הקרבנות? היאך נוכל, בתוך עולם תקשורת עמוס, קולני וציני לכוון מחדש מוסד של נבואה?

כאשר נבחן את הסתירות הרבות שישנן, נראה כי הן קיימות בגלל חוסר ההתאמה בין האופן שבו אנו חיים ותופשים את המציאות העכשווית ובין האופן שבו המושגים המסורתיים נתפשים אצלנו. המידע שלנו אודות כל אותם מוסדות מהעבר מצוי במקורות ובכלים עתיקים, בתוך מערכות מוסריות, מדיניות וחברתיות שכבר לא מקובלות ובשפה שאיננה עוד בשימוש. כאשר אנו נדרשים לעמוד מאחורי ההצהרות שלנו על כינון המלכות, למשל, עלינו לחשוב אם באמת אנו מוכנים לוותר על כוחם של האזרחים במשטר דמוקרטי ולעבור לשלטון מלוכני, והאם אנחנו מוכנים לעבור לדיני לחימה מקראיים, של "חבל אחד להמית". חוסר ההלימה בין האופן שבו המושגים מתוארים במציאות המקראית ובין האופן שבו אנו רוצים לראות את עולמנו מתקיים, מוביל לנטישה של אחד הצדדים, או לחיים מתוך דיסוננס פנימי. זהו גם פשר היחס לנבואה. ירמיהו, אליהו, יחזקאל – כל אותם שמות גדולים מהתנ"ך, שמות של ענקי רוח שדבריהם החצובים באש מהדהדים עד היום הזה, נראים מאיימים ביחס לעולמנו היוםיומי, הזחוח והמנוכר.

הפיתרון לניכור זה שבין ההצהרות ובין נטיות הלב נעוץ בהבנה מחודשת, עמוקה יותר, של המושגים ושל דרכי הביטוי שלהם. בדפים הבאים נכיר מובן נוסף לנבואה, מובן שפחות מוכר לקורא המצוי של התנ"ך. מובן זה לא שולל את הנבואה בביטוייה הרגיל, המוכר לנו מימי

בית המקדש הראשון, אלא פותח דרך נבואית נוספת, עמוקה וגבוהה יותר, שיכולה לבוא לידי ביטוי גם במציאות שלנו. בבסיס הרעיון מונחת הטענה שהמוסדות העתידיים אינם ההמשך הרציף של המציאות התנ"כית, ושהשאיפה היא לא לשחזור ההיסטוריה אלא להקמת נבואה עתידית.² מתוך הבנה שרעיון הנבואה הוא אכן רלוונטי גם כיום ולכולנו, יוכל להיפתח מחדש האפיק של השאיפה לנבואה. לשם הבנה זו יהיה עלינו להעמיק ולהבין מחדש את משמעות מושגי הנבואה וההתנבאות, ואת ההבדל בין בתי המקדש – הראשון, השני והשלישי.

² כמו גם מלוכה עתידית וכו'. נושא המלוכה זוקק דיון ארוך ועמוק, אך אין מקומו כאן.

”ואיוותר אני לבדי” – נבואתו של אליהו

אחד הנביאים המוכרים והמסמלים ביותר את התגלמות התפקיד הנבואי הוא אליהו הנביא. הוא מתגלה לנו, קוראי התנ”ך, לפתע פתאום, ללא הכנה או היכרות מוקדמת:

ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב:
ה' אלוהי ישראל אשר עמדתי לפניו, אם יהיה
השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי.

מלכים א' י"ז, א

בעקבות חטאיו הרבים של אחאב, המתוארים בפסוקים הקודמים לפסוק זה, קם אדם שאינו מוכר לנו ומודיע על בצורת שתפרוץ החל מאותו רגע. לאחר נבואה מצלצלת ומפתיעה זו, מצווה ה' על אליהו לברוח ולהסתתר בנחל כרית, שם הוא ישתה מהנחל ואוכל יסופק לו על ידי עורבים. כך אכן קורה, ואליהו מנהל את חייו הרחק מחברת בני האדם עד שהנחל מתייבש לחלוטין, בעקבות הבצורת שהוא עצמו הודיע עליה, ואליהו ממשיך בנדודיו. זהו המפגש הראשון שלנו עם דמותו של אליהו, וזהו הרושם הראשוני של אליהו שהתנ”ך יוצר אצלנו, הקוראים – אדם קשה, זועם, ביקורתי ומתבודד.³ כפי שנראה

³ הגמרא בסנהדרין (דף קיג עמוד א) מספרת שעצירת הגשמים עליה גזר אליהו לא הייתה לשביעות רצונו של הקב”ה והוא התנגד לה, אך אפשר לאליהו לגזור אותה ועשה כרצונו. על פי הסברו של ר' צדוק הכהן מלובלין (צדקת הצדיק, פסקה סד) זהו אחד המקרים עליהם נאמר ”בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו”. הקב”ה מאפשר לאדם לעשות כרצונו למרות שלא כך היה הרצון האלוהי הראשוני. ר' צדוק לומד מכך שגם אם האדם מצליח במעשיו, אל לו להסיק מכך שרצונו הולם את

בהמשך, אלו קווי האופי של אליהו. יתרה מזאת, כאשר אנו מעלים בדעתנו נביאים גדולים אחרים, כמו ירמיהו ויחזקאל למשל, נראה כי אלו קווי אופי החוזרים על עצמם ומאפיינים את כולם.

זעמו של אליהו ועמידתו כנגד כל שאר החברה מגולמים היטב בתיאור המעמד על הר הכרמל. מן הראוי לתת את הדעת גם למידע הנמצא בשולי הדברים, מידע שיעזור לנו להבין את יחסו של אליהו לתפקידו: הכתוב מספר כי איזבל הרגה את נביאי ה', למעט מאה נביאים שעובדיה, אחד מעובדיו הבחירים של אחאב, הצליח להחביא במערה. בדרכו לפגוש את אחאב פוגש אליהו את עובדיה, וזה מספר לו את מה שעשה:

ויהי עובדיהו בדרך והנה אליהו לקראתו... הלא הוגד לאדוני את אשר עשיתי בהרוג איזבל את נביאי ה', ואחביא מנביאי ה' מאה איש, חמישים איש במערה, ואכלכלם לחם ומים.

שם י"ח, ז - יג

לאחר מכן מכנס אליהו את העם על הר הכרמל ומוכיח באותות ובאש את אפסותם של האלילים. הוא מוכיח קשות את העם וטוען כי הוא נותר לבדו מנביאי ה':

הרצון האלוהי. לענייננו, מכל מקום, ניתן לראות את קווי האופי של הנביא כמנהיג כוחני וסמכותי, כאדם המחזיק בעוצמה כה גדולה שביכולתה לא רק לצוות על בני האדם – אלא גם לרתום את הקב"ה לפעולה, בבחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים". בנוסף, ניכרים כאן רמזים מקדימים לפן הבעייתי של קנאותו של אליהו ולמושא שלה; האם הוא מקנא רק לשם שמים, או שמא גם לאופן שבו הוא רוצה שהדברים יתנהלו? בשאלה זו ניתקל עוד בהמשך.

ויאמר אליהו אל העם: אני נותרתי נביא לה' לבדי
ונביאי הבעל ארבע מאות וחמישים איש.

שם י"ח, כב

אותותיו של אליהו מעוררים את העם לרדוף אחר נביאי הבעל ולהרוג אותם. הדבר מביא על אליהו את חמתה של המלוכה והוא בורח דרומה. בבירייתו הוא מגיע אל המדבר והולך אל הר האלוהים בחורב, שם הוא פונה לה' ומצהיר על קנאותו:

ויאמר, קנא קנאתי לה' אלוהי צבאות, כי עזבו
בריתך בני ישראל, את מזבחותיך הרסו ואת
נביאיך הרגו בחרב, ואֲנִי לְבַדִּי ויבקשו את
נפשי לקחתה.

שם י"ט, י

קנאותו של אליהו מוכרת לנו, הקוראים, אך ההצהרות שלו לא מובנות: למה מתכוון אליהו באומרו "ואיוותר אני לבדי", הרי הוא יודע על הימצאותם של לפחות מאה נביאים נוספים, אותם הנביאים שעובדיה החביא במערה? כבר על הר הכרמל הכריזו אליהו בפני העם "ואני נותרתי נביא לה' לבדי", אך על פסוק זה מסבירה הגמרא כי אליהו לא רצה להסגיר את המידע שהיה ברשותו על הנביאים המסתתרים⁴. אולם כעת, כאשר מדבר אליהו עם ה', הוא לא צריך להסתיר שום מידע – מדוע טוען אליהו כי אין עוד נביאים חוץ ממנו?

המשך התיאור רק מוסיף קושי על קושי: ה' מסביר לאליהו ש"לא ברוח ה'" כי אם ב"קול דממה דקה". לאחר מכן חוזר ה' ושואל את אליהו למעשיו במדבר, ואליהו חוזר על תשובתו ממקודם, מילה במילה, ומתבצר בעמדתו. בפסוקים הבאים אליהו מצטווה למשוך

⁴ ירושלמי פאה, פרק א' הלכה א.

לעצמו מחליף. נראה כי חילופי הדברים הובילו להדחתו של אליהו, ויש להבין – מה בדברים אלו בעייתי כל כך? מהי מהות העמדה שמציג אליהו, שמביאה להחלפתו בנביא אחר?

”כל עם ה' נביאים”, נבואותיהם של אלדד ומידד

בתחילת נדודיהם של עם ישראל במדבר פונה משה לקב”ה וקובל על הקשיים הרבים שהוא חווה כמנהיגו של העם המתלונן השכם והערב:

ויאמר משה אל ה': למה הרעות לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך, לשום את משא כל העם הזה עלי. האנכי הריתי את כל העם הזה, אם אני ילידתיהו?... לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני.

ויאמר ה' אל משה: אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטרי, ולקחת אותם אל אוהל מועד והתיצבו שם עמך. וירדתי ודיברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, ונשאו איתך במשא העם ולא תישא אתה לבדך.

במדבר י”א, יא-יח

הקב”ה, בתגובה, מורה למשה לאסוף שבעים זקנים שיסייעו לו במלאכה. אותם שבעים זקנים צריכים להתכונן למעמד מיוחד, בו יתגלה אליהם ה' ויאציל מרוחו של משה עליהם. בהמשך מתאר הכתוב את האצלת הרוח ואת ההתנבאות שאותם שבעים זקנים זכו לה כאשר נחה עליהם רוח זו. במקביל, בתוך מחנה ישראל, מתרחש אירוע מוזר:

וישאלו שני אנשים במחנה, שם האחד אלדד ושם השני מידד, ותנח עליהם הרוח, והמה בכתובים ולא יצאו האוהלה, ויתנבאו במחנה.

שם, כו

שני אנשים, אלדד ומידד, לא יצאו עם שבעים הזקנים אל אוהל מועד שמחוץ למחנה, אך גם עליהם נחה הרוח (הכתוב לא מציין את מקורה של רוח זו), והם זכו לנבואה בהיותם בתוך המחנה. אירוע יוצא דופן זה מדווח למשה על ידי נער מן המחנה, ובתגובה מציע יהושע למשה לכלוא את אלדד ומידד, המתנבאים, אך משה מסרב.

הצעתו של יהושע נשמעת הגיונית ומקובלת: בהנחה שמשה הוא הנביא הבלעדי הרי שהוא האחראי על הבאת דבר ה' אל העם, ואין כל רשות לאדם אחר לעשות זאת במקביל. בהתנבאותם של אלדד ומידד ישנה סכנה אמיתית לסמכותו של משה וליכולתו להנהיג את העם, ובמיוחד על רקע ביזור הסמכויות לשבעים הזקנים שמתרחש ממש במקביל. הצעתו של יהושע אינה רק "ריאל-פוליטית". דבריו משקפים טענה עקרונית בדבר הבעייתיות של קיומם של כמה נביאים במקביל: מאחר והנביא הוא האחראי על גילוי דבר ה' בעולם, לא ייתכן שהדבר ייעשה בכמה קולות במקביל. הרוח שהוצלה על שבעים הזקנים הייתה רוחו של משה, כפי שמציין הכתוב במפורש, והם התנבאו מכוחו. הרוח ששרתה על אלדד ומידד, לעומת זאת, אינה רוחו של משה; נבואתם היא פתח נוסף, צינור חדש לגילוי דבר ה', והדבר יפגע ביכולתו של משה להנהיג את העם כנביא ה'.

תשובתו של משה ליהושע פותחת בפניו ובפנינו הבנה חדשה לחלוטין של הנבואה:

המקנא אתה לי? ומי יתן כל עם ה' נביאים, כי יתן
ה' את רוחו עליהם.

שם, כט

במבט ראשון דברים אלה נותנים מענה לרובד החיצוני בטענתו של יהושע. משה מגלה אהדה להנהגה מבוזרת ולא ריכוזית, ולא חושש מיוזמות של מנהיגות העולות מהשטח. ברם, בדברים אלה יש גם אמירה משמעותית בהרבה: הנבואה, אומר משה, אינה תפקיד. במובן העמוק, הנביא אינו אדם שאחראי על גילוי דבר ה' לכל שאר בני העולם. כל עוד משה הוא הנביא היחיד שישנו, או כל עוד הנביאים הנוספים הם רק אלה שנבחרו, יחידים ומורמים מעם, ואשר רוחו של משה שורה עליהם – הנבואה תישאר בגדר תפקיד, משימה שעל אנשים מסוימים לבצעה לטובת כל שאר האנושות. ברם, אומר משה, לא זה המצב אליו יש לשאוף. "מי יתן כל עם ה' נביאים", המגמה היא שכל העם כולו יהיו נביאים. כיצד ייתכן הדבר?

יש להבין, מלמד אותנו משה, כי יש שני מובנים לנבואה: המובן הראשון והמוכר הוא של הנביא כתפקיד – אדם שמביא את דבר ה' לעולם. המובן השני, אליו יש לחתור ולשאוף, הוא מציאות נבואית, מצב נבואי בו האדם, העם וכל בשר – כולם יהיו בקשר ישיר עם הקב"ה, רוחו של ה' תשרה על כולם באופן קבוע, ולא דווקא כדי להעביר מסר או בשורה לאחרים. המציאות הנבואית הרצויה היא של אומה שלמה, הקשורה בקשר נבואי לה'. מאחר וכן, יש לקבל בברכה ובשמחה את ההתנבאות הפרטית של אلدד ומידד, ואף לעודד פעולות שכאלה, של אנשים שכוספים לנבואה, שרוצים לחיות את חייהם מתוך קרבה וקשר חי עם ה'.

התפקיד הנבואי והמצב הנבואי

ההבחנה בין שני המובנים של הנבואה מצויה במקורות רבים. כאשר מתאר הרמב"ם את תפקידיו השונים של הנביא הוא מבחין ביניהם במפורש:

הנביא, אפשר שתהא נבואתו לעצמו בלבד, להרחיב ליבו ולהוסיף דעתו, עד שיידע מה שלא היה יודע מאותן הדברים הגדולים.

ואפשר שישולח לעם מעמי הארץ, או לאנשי עיר או ממלכה, לבונן אותם ולהודיעם מה יעשו, או למנוע אותם ממעשים הרעים שבידיהם.

הלכות יסודי התורה פרק ז', הלכה טו

הרמב"ם מגדיר שני סוגי נבואה ברורים ומובחנים: הסוג האחד הוא זה שלו קראנו "המצב הנבואי" – זוהי נבואה שאינה עומדת בזיקה לקהל מסוים, אינה פונקציונאלית, ואין לה תכלית חיצונית כלשהי למעט הרחבת הבנתו של המתנבא בסודות האלוהיים ודבקו בקב"ה. השני הוא הסוג המוכר והמקובל, של הנביא כתפקיד, כשליחות של נשיאת מידע מסוים לעם זה או אחר.

במקום אחר, כאשר מתאר הרמב"ם את הגישות השונות המצויות בעולם ביחס לתופעת הנבואה, הוא מזכיר בסופו של דבר גם את "הדעה השלישית":

...שהיא דעת תורתנו ויסוד לשיטתנו... אנו מאמינים שיש שהראוי לנבואה, המתכוון לה, לא יתנבא, וזה על פי חפץ אלוהי. בעיניי זה דומה לניסים כולם ונוהג כמותם, כי הדבר הטבעי הוא

שכל מי שראוי מטבע בריאתו ומתאמן על פי
חינוכו והוראתו עתיד להינבא, והמנוע מזאת הוא
כמי שמנוע מהנעת ידו כירבעם.

מורה נבוכים חלק ב', פרק לב

בשונה מהסברם של הפילוסופים (המובא קודם), הרמב"ם מסביר כי
הנבואה אכן כרוכה בהכנה מרובה, אך הכנה זו לא מביאה בהכרח
להתגלות נבואית – הדבר אמנם אמור להתרחש, אך ייתכן והקב"ה
יחליט שלא להתגלות לאדם. דבר זה הוא חריג ולא צפוי, ואף נחשב
כנס, אך הוא אפשרי, כך שהתגלות נבואית היא לא דבר הכרחי. קביעה
זו יכולה להפתיע: על פי הרמב"ם, הקב"ה אכן אמור להתגלות בכפוף
להכנותיו של האדם המתכוונן לנבואה, אך ייתכן ויארע נס, והוא לא
יתגלה; איזה מין נס הוא זה, שבגללו הקב"ה נשאר נסתר? מדוע יש
כאן צורך בנס שכזה? מדוע אי אפשר לומר שייתכנו מקרים בהם,
בפשטות, לא תהיה בשורה חוצבת להבות שצריכה להימסר לעולם,
ושלא יהיה צורך בהתגלות נבואית?

על פי דברינו העניין ברור בתכלית: הרמב"ם לא מתייחס לנבואה
במובן התפקודי. אילו נבואה הייתה רק התגלות לשם מסירת הודעות
או גילוי רצון, ייתכן בהחלט שהשעה לא תהיה כשרה לכך; אין צורך
בנס על מנת שהנביא לא יתנבא, אלא להיפך – נבואה תינתן רק בעת
רצון מיוחדת. כאן, יש לומר, מתייחס הרמב"ם למובן האחר של
הנבואה, המובן המתאר דבקות וייחוד של האדם עם בוראו, ולו לשם
הדבקות עצמה. במצב זה האדם מתכוון ומתקן את עצמו ואת דרכיו עד
שהוא מגיע אל אותה נקודת דביקות בקב"ה; בנקודה זו יכול הקב"ה
להחליט שהוא דווקא מסתיר את פניו ו"מתרחק" מנקודת המפגש,
והחיבור הנבואי לא ייכון.

בביאורו "אור יקר" על הזוהר, מוסיף הרמ"ק ומתאר את שני המובנים האלה:

אין עניין הנבואה הדיבור לבד, כי הנבואה שהיא בדיבור ואין בה גילוי אינה במעלה כל כך. ומבחינה זו הייתה נבואת נח ושם ועבר, ודיבור שדיבר הקב"ה עם אדם הראשון אחרי שחטא, ועם קין ועם שאר הנדברים, לא שיש שם גילוי והשגה להסתכל בכבוד העליון. אמנם נבואת הנביאים הכשרים היא בהשיגם בכבוד העליון בהידבקם שם ומסתכלין בשכלם מה שאין עין השכל יכול להשיג ולא רעיון יודע לשפוט עניינו... והיינו מה שהיו משיגים הנביאים אפילו לא יתנבאו נבואה הצריכה לדור אלא הם מעצמם מתנבאים ומתבודדים, ויודעים קשר העולמות וכח אלוהי אדנ"י המתפשט וכו'... ולכך היו בני הנביאים מלמדים עצמם לנבואה, לא שיהיו כולם נביאים מדברים נבואה לעם, אלא כיוון שעניין זה הוא סוד השגת האלוהות בדברי פעולותיו וכו'.

אור יקר, פרשת וארא סימן ב'

בדברים אלה חוזר הרמ"ק על ההבחנה שראינו, ומבחין בין השגת הנביאים השגות והבנות ב"כבוד העליון" ובין "נבואה הצריכה לדור". ישנה נבואה שנמסרת לנביא כדי שהוא "ידבר נבואה לעם", יעביר מסרים או מידע מהקב"ה לאנשים אחרים, וישנה נבואה נוספת, שמשמעותה היא השגות ב"קשר העולמות" והבנת אופן התפשטותו והנהגתו של הקב"ה את העולם. אין קשר הכרחי בין שני מובנים אלה, אומר הרמ"ק. כשבני הנביאים המוכרים לנו מסיפורי התנ"ך הכינו את עצמם לנבואה, הם לא בהכרח התכוונו שכל אחד מהם יישא את

נבואתו כתפקיד וידבר את הנבואות שלו אל העם. הם שאפו בפשטות לקרבה גבוהה ומשמעותית יותר לקב"ה, קרבה בדרך הנבואה. נבואותיהם של אדם הראשון, קין ושאר נביאי אומות העולם היו אמנם נבואות מהסוג שנצרך לדורות והקב"ה מסר דרכם מסרים לעולם כולו, אך הקשר שלהם עם הקב"ה נעצר ברמת קרבה זו. לנדבך הבא, לקשר המהותי והעצמותי יותר של המצב הנבואי, הם לא הגיעו, ודרגתם נשארה נמוכה יותר – "הנבואה שהיא בדיבור ואין בה גילוי, אינה במעלה כל כך".

השאיפה העתידית לקשר נבואי, חי ועמוק עם הקב"ה, מצוי במפורש בנבואתו של יואל:

והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר, ונבוא
בניכם ובנותיכם, זקניכם חלומות יחלמו, בחוריכם
חזיונות יראו. וגם על העבדים ועל השפחות בימים
ההמה אשפוך את רוחי.

יואל ג', א-ב

במציאות עתידית זו לא יהיו נביאים מוגדרים, שתפקידם לגלות את דבר ה' לחברה, אלא מציאות רווחת של מודעות אלוקית, המצויה בכל שכבות האוכלוסייה.

ראוי לדייק ולשים לב ללשון הכתוב – "אשפוך את רוחי"; כאשר מתאר הרמב"ם את הנבואה, הוא מסביר באריכות את שלבי ההכנה הנדרשים לשם ההגעה לנבואה, שלבים הכרחיים שבלעדיהם הדבר לא ייתכן בכלל.⁵ נראה, שבמצב הנבואי המתואר לעתיד לבוא הנבואה לא

⁵ הלכות יסודי התורה פרק ז', הלכות א-ב; הקדמת הרמב"ם למסכת אבות (שמונה פרקים), פרק ז'; ועוד.

תהיה תלויה באופן מחייב בפעולת ההכנה של האדם, באתערותא דלתתא, ורוחו של ה' תהיה מצויה ורווחת בקרבנו.⁶ כך מסביר הנצי"ב בלשון ציורית, בביאורו לסיפור אלדד ומידד:

כל עם ה' אי אפשר שיהיו מתבודדים ומכינים עצמם לנבואה, דאם כן בטל יישוב העולם, אלא זה אפשר שיתן ה' רוחו על כל עם ה' לשעה בלי שום הכנה. ושלמה המלך התפלל בדרך שיר: "מי יתנך כאח לי... אמצאך בחוץ אשקך" וגו', והביאור, שיהיה כל כך רוח נבואה ודביקות בה' מצוי בישראל עד שיהיה גם בהליכה בחוץ, בשווקים וברחובות, בלי שום הכנה, משיג הארה ודביקות, וזוהי תוחלתנו שיהיה לעתיד לבוא".

"העמק דבר", במדבר יא, כח

במצב העתידי, מסביר הנצי"ב, העם כולו יהיה קרוב ודבק יותר בה' מצידו, וכנגדו – גם רצון ה' יהיה קרוב יותר לתודעתם של האנשים, עד כדי שהם ישיגו את רצון ה' ואת הדבקות המלאה בו גם סתם כך, תוך הליכה ברחובות ובשווקים.

⁶ על פי המדרש, הנער שרץ לספר למשה על התנבאותם של אלדד ומידד היה בנו, גרשום. גרשום גדל והתחנך בביתו של יתרו, המבטא, כפי שכתבתי כבר במקומות אחרים, את עוצמתו הרוחנית הגדולה של האדם התלוי בהוכחתו ובכוחו האנושי. גרשום, שהתחנך על ברכיה של תפישה זו, לא מוכן לקבל את המציאות שבה שני בני אדם מתנבאים כך סתם בתוך המחנה, בבחינת "אשפוך את רוחי עליהם" וללא הכנה מסודרת. סתירה זו שבין חינוכו של גרשום, הכולל את המובן התיפקודי של הנבואה, המובן התלוי בהכנת האדם, ובין המציאות שהוא היה עד אליה בהתנבאותם של אלדד ומידד, שהיא נבואה השופעת מלמעלה ללא תלות בהכנה ספציפית, טילטלה אותו והריצה אותו אל משה.

קשה להתעלם מהדמיון הניכר בין תיאור זה ובין תיאורם של אלדד ומידד: בעוד ששבעים הזקנים יוצאים אל מחוץ למחנה, ושם, בתנאים מבודדים וחריגים, הם זוכים לדבקות ולהארה – אלדד ומידד דבקים בקב"ה בעודם בתוך המחנה, בתוך המולת החיים הסואנת, ובלי שמתוארת הכנה חריגה שקדמה לכך. נבואתם של אלדד ומידד, אם כן, היא הניצן הראשון של הנבואה במעלתה הגבוהה יותר – הנבואה כמציאות – ולכן לא רק שמשה לא יוצא נגדה, אלא הוא אף שמח על כך.⁷

המדרש מתאר כמה הבדלים בין שבעים הזקנים ובין אלדד ומידד, הבדלים המובנים היטב לאור דברינו:

הזקנים לא נתנבאו אלא למחר... אבל אלו נתנבאו
מה שעתיד להיות בסוף ארבעים שנה... הזקנים לא
נכנסו לארץ אבל אלדד ומידד נכנסו... הזקנים לא
נתפרשו שמוותם אבל אלו נתפרשו שמוותם...
הזקנים נפסקה נבואתן, שהייתה משל משה... אבל
אלו הייתה נבואתן משל הקב"ה.

במדבר רבה פרשה י"א, פסקה יט

נבואתם של הזקנים הייתה מקומית וזמנית, בהתאם לדמותה של הנבואה כתפקיד: האדם הנביא מקבל משימה מוגדרת, מתגלה לו רצון מסוים, זהו עניין נקודתי. מטרת התנבאותם של שבעים הזקנים הייתה

⁷ חשוב להדגיש כי דברי ה"העמק דבר", כמו גם נבואתו של יואל, מתארים מציאות עתידית שלא שייכת בימינו – מציאות בה הנבואה תנבע באופן ספונטני, מעצמה. עד היום שבו מציאות זו תתממש, המצב הנבואי תלוי במעשי האדם ובהשתדלותו, באתערותא דלתתא: בכוחו של האדם להתכוון לנבואה, להיות אחד מבני הנביאים, ולנסות להגיע לדבקות נבואית בקב"ה. הדבר יורחב בהמשך.

להכשיר אותם להנהיג את העם יחד עם משה, ולאחר שה"הכשרה" הסתיימה – פסקה גם הנבואה. אלדד ומידד, בשונה מהם, לא התנבאו לשם מטרה מסוימת, לשם גילוי רצון מסוים כזה או אחר, אלא פשוט הגיעו לרמת דביקות גבוהה בקב"ה. רוחו של ה' שרתה עליהם כי הם היו מצויים בתודעת דביקות גבוהה, ונבואתם לא מתארת משימה אלא מצב קבוע, הממשיך באופן רציף בדרגה שאליה הם הגיעו, ללא הפסקה. זו גם הסיבה שאלדד ומידד נכנסו לארץ ישראל, "ארץ אשר עיני ה' אלוהיך בה", המסמלת את הקשר הרציף והתמידי עם הקב"ה, את הנבואה כמצב ולא כתפקיד.

נבואתם של אלדד ומידד, אם כן, פותחת עבורנו אופק חדש בהבנת מושג הנבואה: הנבואה כמצב, מצב נבואי בו אנשים רבים ככל הניתן מצויים במודעות גבוהה ובהתכווננות כלפי האלוקות, ששורה עליהם ומנחה את צעדיהם.

אליהו והתפקיד הנבואי

לעיל הזכרנו את סיפורו של אליהו והעלנו מספר שאלות – תהינו בעניין אופן ההתנהלות שלו ושאלנו כיצד הוא יכול לומר "ואיותר אני לבדי", בעוד שהוא יודע בוודאות על קיומם של נביאים נוספים. נראה, כי אליהו תופש את הנבואה אך ורק במובנה הראשון, התפקודי: ייתכן שאותם מאה אנשים שעובדיה מחביא מפני איזבל אכן עומדים בקשר נבואי עם הקב"ה, אומר אליהו, אך כל עוד הם לא מתפקדים כנביאים במובן הציבורי, של גילוי רצון ה' בחברה ובעולם, כל עוד הם לא לוקחים על עצמם את האחריות הציבורית להבאת חרון אף ה' על בית המלוכה, אין הם ראויים לשמם. לתפישתו הקנאית של אליהו, הנביא הוא אדם בודד העומד מול החברה, ולא אדם שמתחבא במערה. אין כל משמעות לחיים במודעות אלוהית גבוהה אם הם לא כרוכים בהנהגה חברתית רדיקלית. אליהו, שמשנס מותניו ועומד כנגד בית המלוכה, רואה את עצמו כיחידי במאבק ובהבאת הבשורה האלוהית ביחס לאחאב, לאיזבל ולנביאי הבעל. למאבק זה צריך לגייס את העם כולו, אך אין כל צורך בהשראת נבואה על הכל – די באדם אחד שאחראי על גילוי רצון ה' בעניין זה.

דמותו של עובדיה מנוגדת, במובן זה, לדמותו של אליהו: אל מול הנביא הדרמטי, המוריד אש מהשמים ומטיח ביקורת במלכים מתאר התנ"ך את עובדיה בתיאור יוצא דופן – "ועובדיהו היה ירא את ה' מאוד"⁸. תואר שכזה הוענק בשעתו לאברהם: "עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה"⁹, ובין הדמויות אפשר להבחין בקווי אופי משותפים: במדרשים שונים (בבא מציעא פו ע"ב, ועוד) על תחילת פרק י"ח בספר

⁸ מלכים א' י"ח, ג.

⁹ בראשית כ"ב, יב.

בראשית מתארים חז"ל כיצד מבקר ה' את אברהם אחרי ברית המילה. חז"ל תוהים על פשר ביקור זה ועונים תשובות שונות. בביאורו על הפרשה מוסיף "אור החיים" סיבה נוספת:¹⁰ ברית המילה, שבקבותיה התרחש הביקור, מימשה וביטאה את הקשר התמידי והרציף של אברהם עם הקב"ה, הקשר המבוטא בפסוק "מבשרי אחזה אלוה"¹¹. לאחר כריתת הקשר הזה נעשה אברהם ל"מרכבה לשכינה" והקב"ה התגלה מבשרו. התגלות זו אינה, אם כן, אירוע חולף, אלא שינוי מהותי באופן הקשר שבין הקב"ה ואברהם. מקשר שמבוסס על התגלויות חולפות – הוא הופך למשהו רציף ותמידי. קשר זה, של עמידה תמידית, מבוטא בתיאור התורה את אברהם כ"ירא אלוהים", וזו המשמעות של התיאור הדומה במקרה של עובדיה, שביסס קשר נבואי מתמיד עם הקב"ה, בשונה מהקשר המתפרץ והחולף של אליהו. אליהו לא מקבל את התודעה הזו, הקבועה והפרטנית, ומעריך רק את הקשר הרדיקלי שבין הקב"ה והמציאות.

קנאותו של אליהו

הנקודה בה עומד אליהו מול הקב"ה, מכריז על היותו יחיד, מחווה את דעתו על עם ישראל ומבטא את הבנתו לגבי מהות הנבואה ותפקידו

¹⁰ "נראה כי כוונת הכתוב הוא, שבא להודיע שהשרה ה' שכינתו עליו ונעשה מרכבה לשכינה, ותמצא שאמרו ז"ל שהאבות מרכבה לשכינה. והוא אומר ו'ירא אליו ה', שגילה ה' שכינתו אליו... ולזה תמצא שלא נאמר עוד ו'ירא בכל הנבואות הנאמרות לאברהם אחרי זאת אלא ויאמר ה', כי מצוי הוא לפניו עטרה לראשו. עוד ירצה לומר כי אחר שמל אברהם אז נגלה בבשרו יו"ד רשימו קדישא, והוא אומר ו'ירא אליו ה', והוא מאמר הזוהר (ח"א צה) וזו לשונו: 'וכל מאן דשריא ביה רשימא קדישא שריא ביה שכינתא'. עוד ירצה כי באמצעות המילה נראה ה' אליו בשלמות כללות אור עליון..." (אור החיים, בראשית י"ח, א). דברים דומים כותב ר' צדוק הכהן מלובלין בספרו "פרי צדיק" על אתר.

¹¹ איוב י"ט, כו.

של נביא ה', היא הנקודה שבה מוכרע כי הוא לא ימשיך לכהן כנביא ועליו לצאת ולמנות לו יורש. המדרש מתייחס בחומרה רבה לדבריו של אליהו:

"ויאמר קנא קנאתי לה' אלוהי ישראל, כי עזבו בריתך בני ישראל".

אמר לו הקדוש ברוך הוא: *כדיתי*, שמא בריתך?

"ואת מזבחותיך הרסו".

אמר לו: *מזבחותי*, שמא מזבחותיך?

"את נביאיך הרגו בחרב".

אמר לו: *נביאי*, ואת מה אכפת לך?

אמר לו: "ואֲנֹתָר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה".

שיר השירים רבה, פרשה א'

בדברים אלה מצויה האשמה חמורה מאוד כלפי אליהו: הדיוק בדבריו של אליהו מעלה את השאלה אם מעשיו של אליהו נבעו אכן מקנאות והתמסרות מלאה לרצונו של הקב"ה, או שמא שיקול אחר היה מעורב בדבר. בסופו של דבר, שואל הקב"ה את אליהו, אם כל מה שנפגע כאן הוא האינטרסים שלי – מדוע אתה מזדעק? המדרש יכול היה לשים בפיו של אליהו טענות על קנאות לשמו של הקב"ה בעולם, אך במקום זאת בחר לומר שהמניע המרכזי של אליהו היה הדאגה לעצמו – "ויבקשו את נפשי לקחתה".¹² כל עוד ההנחה היא שהנבואה

¹² בנקודה זו מעניין לראות את ההבדל בין משה ואליהו. משה משתמש בביטוי המזכיר את דבריו של אליהו כאשר הוא מתייחס לבדידות הגדולה שחוה המנהיג ואומר "לא אוכל **אנכי לבדי** לשאת את כל העם הזה". ברם, בבדידותו של כל אחד מהמנהיגים האלה הובילה אותם לכיוונים שונים: בעוד שאליהו נותר בבדידותו

היא תפקיד, הנביא עלול להגיע למצב בו הקנאות תהיה לא לשם ה' אלא לתפקיד ולשליחות שהנביא אמור למלא. ברם, מלמד אותנו הקב"ה, במופע הסופי שלה נבואה אינה תפקיד שאדם מסוים אמור למלא, אלא מצב שבו אמורים כולם ליטול חלק. האדם המתפקד כנביא אמור לקדם את המציאות שבה כבר לא יהיה בו עוד צורך כלל, את היום שבו יהיו "כל עם ה' נביאים". קנאותו של אליהו שיקפה את ההנחות שעמדו מאחוריה, ובשל כך ציווה הקב"ה למנות לעצמו מחליף.

אליהו ובני הנביאים

אליהו מגלם את הבנת הנבואה כתפקיד לאורך כל חייו, גם ברגעיו האחרונים. לקראת הסתלקותו נודד אליהו ברחבי הארץ ואלישע, מחליפו, הולך איתו. אליהו מנסה להשאיר את אלישע במקומות השונים בהם הוא עובר – הגלגל, בית אל ויריחו – ולהמשיך את המסע לבדו, כפי שהוא נהג לעשות כל חייו. בדידותו של הנביא, בה דוגל אליהו, לא מעודדת קשר וקרבה לאחרים. במסע זה יש כמה הקבלות ספרותיות מעניינות לעקידת יצחק, ואחת מהן מדגישה ביתר-חדות את נקודת הבדידות: במסעם של אברהם ויצחק נאמר "וילכו שניהם יחדיו"¹³, אך על אליהו ואלישע נכתב "וילכו שניהם" ותו לא, ללא תחושת היחד, לה מתנגד אליהו, הנביא הבודד.

ודוחה אף את חברתו של תלמידו ומחליפו אלישע, אל משה מצטרפים שבעים הזקנים והוא אף מצהיר בשמחה על השאיפה של "כל עם ה' נביאים". ניגוד זה מחדד את האמירה של המדרש על מניעיו של אליהו.

¹³ בראשית כ"ב, ו.

במסעם האחרון עוברים הנביא ותלמידו בערים שונות, ומכל עיר שבה הם עוברים יוצאים לקראתם 'בני נביאים': "ויצאו בני הנביאים אשר בית אל אל אלישע"¹⁴. כינוי זה מוזכר עוד כמה פעמים בתנ"ך, והוא מתאר חבורות של אנשים שהיו מכינים את עצמם לנבואה ומנסים להתנבא.¹⁵ הימצאות החבורות הרבות של בני הנביאים מחדדת את הקושי בדבריו של אליהו על היותו הנביא היחיד. אמירתו מבטאת היטב את דעתו על חבורות אלו. פריחת הנבואה באותה התקופה (במובנה הרחב, ולא רק התפקודי-מקצועי), היא לצנינים בעיניו של אליהו, ולקראת הסתלקותו מרימים בני הנביאים את ראשם ומתגלים. עשרות רבות של בני נביאים מלווים את אליהו ואלישע במסעם האחרון. בסופו של המסע, לאחר שהם חוצים את הירדן, מבקש אלישע מאליהו "יהי נא פי שניים ברוחך אלי"¹⁶ — אלישע מציע לאליהו לשחזר את מעשהו של משה, שידע להאציל מרוחו על נביאים אחרים ולוותר על הבדידות שבהנהגה הנבואית. אולם אליהו שומר על השקפתו בדבר תפקידו של הנביא עד רגעיו האחרונים, והוא, שקנאותו הלוהטת הביאה בצורת על ישראל והורידה להבות על ראש הכרמל, עולה בסערה השמימה, לבד. את מקומו ממשיך למלא אלישע, שנלקח מאחורי שנים-עשר הבקר — נביא המעורה היטב בתוך המציאות של שנים-עשר שבטי ישראל והמעודד את הפריחה הנבואית בתוך העם, מתוך המשך קריאתו של משה "מי יתן כל עם ה' נביאים".

¹⁴ מלכים ב' ב', ג.

¹⁵ למשל: שמואל א' י', ה; שמואל א' י"ט, כ; ועוד.

¹⁶ מלכים ב' ב', ט.

"קוראים אל ה' – והוא יענם"

לעיל הזכרנו את פרשת האצלת הרוח והתנבאותם של אלדד ומידד. למעשה, פרשה זו היא רק חוליה אחת מתוך שרשרת של פרשיות העוסקות בבניית ערוץ התקשורת בין ה' ובין העם.

יתרו – צינור החכמה

בנבואה יש נדבך מרכזי וחשוב הנובע מהקשר של הנביא עם עם ישראל ומהאחריות שמוטלת עליו ביחס אליהם ולעולם בכלל. הדבר מתבטא בדברי המדרש:

רבי עקיבא אומר: "לאמר", צא ואמור להם שבזכותם הוא מדבר עמי, שכל ל"ח שנה, כשהיה (משה) כועס על ישראל, לא היה מדבר עימו, שנאמר "ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות... וידבר ה' אלי לאמר". אמר ר' שמעון בן עזאי: איני כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו – ולא עם משה בלבד היה מדבר בזכות ישראל אלא עם הנביאים כולם לא דיבר אלא בזכות ישראל... הא בכל מקום אתה מוצא שאין הנביאים מתנבאים אלא בזכותן של ישראל.

מכילתא פרשת בא, פרק י"ב פסוק א

ר' עקיבא ובן עזאי מדגישים כי מאחר והתפקיד הנבואי מצוי בתוך המערכת החברתית, אין לו כל צידוק בהעדר קשר של הנביא עם העם שאמור לקבל את הנבואה. עם ישראל הוא התנאי ההכרחי לקיומה של נבואה. התנהלותו של משה מול העם, עד למפגש עם יתרו, הייתה ביטוי לתפיסה עמוקה זו. על פי המתואר בתורה, משה היה שופט לבדו

את כל העם כולו, שהיה בא אליו "לדרוש אלוהים". מבחינתו של משה, העם מבקש את דעתו של ה', ותפקידו כנביא הוא להביא לעם את הרצון האלוהי. בהתנהגותו של משה גלומה ההנחה שהקשר שלו עם ה' פתוח וזורם רק משום שהוא משרת את עם ישראל.

ההזדמנות הראשונה שבה נדונה הנחה זו הייתה כאשר הגיע יתרו למחנה ישראל לפני מעמד הר סיני.¹⁷ יתרו טוען כנגד משה ש"לא טוב הדבר אשר אתה עושה", ובסופו של דבר "נכול תיכול גם אתה, גם העם הזה אשר עמך": הקרבה של משה לקב"ה, אותה קרבה שאפשרה לו להגיע להתגלות ולמודעות הגבוהה לרצון האלוהי מצריכה עבודה אישית של שימור ופיתוח; אם משה יעמוד מול העם מבוקר עד ערב, ללא הפסקה, הוא ילך ויאבד את הקשר והזיקה שהיו לו לקב"ה. יתרו מחדש הבחנה חשובה לגבי הנבואה ואומר למשה כי לשם קיומה של נבואה יש תנאי הכרחי והוא הקשר הבסיסי של הנביא עם הקב"ה, כאדם בפני עצמו, עוד לפני מימוש תפקידו כנושא הבשורה אל העם.¹⁸

¹⁷ נחלקו חז"ל, ופרשני המקרא בעקבותיהם, בדבר זמנה של פרשה זו. יש שנסמכו על סדרי הפרשיות וטענו כי פרשה זו קדמה למתן תורה. אחרים חלקו עליהם וטענו כי היא אמנם כתובה לפני מתן תורה, אך למעשה היא התרחשה רק לאחריו. כך או כך, לענייננו אין זה משנה – כאשר כתב משה את התורה מפי הגבורה הוא שילב את הסיפור על יתרו לפני מתן תורה, וככזה מקומו הוא משמעותי.

תיאור הגעתו של יתרו למחנה ישראל ומשמעות הצעתו המהפכנית של יתרו נדונה בספר "קול דממה", עמ' 159-166. כאן רק ניגע בקצרה בדברים ונאיר אותם מכיוון שונה מעט.

¹⁸ וכך כותב הרמב"ם: "יודע אתה שכל כוח גופני יקהה, ייחלש ויתרופף לעתים, ויהיה תקין בפעם אחרת. והנה הכוח המדמה הזה הוא כוח גופני בלי ספק. לכן מוצא אתה שנבואתם של הנביאים בטלה בשעת היגון או הכעס או כיוצא בהם. יודע אתה את דבריהם: "אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות", ושליעקב אבינו לא באה התגלות במשך כל ימי יגונו, מכיוון שכוחו המדמה היה

אם משה לא יבסס ויעמיק את הקשר הזה באופן שוטף ותדיר, סופו לקמול וליכול, ויחד איתו תאבד היכולת של משה לשמש בתפקידו כנביא ה' בקרב העם.

חלף מערכת המשפט הניצבת לנגד עיניו, שבה מתפקד אדם אחד בלבד, מציע יתרו ליצור מערכת מבוזרת והיררכית שבה עובדים כמה שופטים יחד. שופטים אלה, על פי הצעתו של יתרו, ישפטו בכוחות עצמם, על פי השכל האנושי שלהם ועל פי הדרכת החוקים האלוהיים שייתן להם משה. בבתי המשפט שמקים משה בעצת יתרו אין האצלת רוח או נבואה, והשופטים אותם בוחר משה שופטים מתוך הקשבה עמוקה לבעלי הדין¹⁹ ומתוך נאמנות להלכות ולעקרונות שנמסרו להם בידי משה מראש. במערכת שכזו, הנסמכת על היכרות עם החוק האלוהי, ייתכן מצב שבו דרג מסוים לא מודע לתוכן שידוע לדרג בכיר ממנו, ולכן נצרכת היררכיה שבראשה עומד משה, המשמש קשר חי עם הרצון האלוהי, המכריע בניהול המציאות במקרים חדשים ולא מוכרים. מכל מקום, השופטים שואבים את הידע שלהם ואת סמכותם מהשכל האנושי, מצינור החכמה. זהו המבוע עליו מבוססת מערכת המשפט שמציע יתרו, ועל החכמה משתית משה את הנהגת העם בשלב זה.

שבעים הזקנים – צינור הנבואה התפקודית

טרוד באובדן יוסף, ולמשה עליו השלום לא באה התגלות כפי שהייתה נוהגת לבוא לו לפני משבר המרגלים עד אשר כלה דור המדבר כולו, מכיוון שקשה עליו עניינם בשל גודל פשעם... " (מורה נבוכים חלק ב', פרק לו). יש לשים לב שההסבר שמציע הרמב"ם לעניין שונה בתכלית מההסבר שמציע המכילתא לעיל.

¹⁹ כפי שאומר במפורש הפסוק "שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק" (דברים א', טז) ובמקומות נוספים. על הקשר המהותי שבין השמיעה והמשפט עמדנו במקומות אחרים (קול דממה, שם [נראה שם גם בהערה 14]).

פרשת האצלת הרוח, בה דנו לעיל, היא הפעם השנייה בה דנה התורה בארגון הקשר בין דבר ה' והמציאות. הארגון המיוחד של ההנהגה והקשר בין ה' והעם נובע, אמנם, ממצוקתו הניהולית של משה, אך היא לא מתנהלת בנתק בין משה ובין מקור החיות שלו, כפי שהזהיר יתרו, אלא מתוך קשר אמיץ בין משה ובין ה'. משה טוען שהמשימה של דאגה לכל העם היא משימה גדולה וקשה מדי מכדי שאדם אחד יוכל להתמודד איתה לבדו, והקב"ה מציע לו פיתרון פשוט – ביזור סמכויות. שבעים הזקנים ירחיבו את השדרות הארגוניות והניהוליות, וכך יתאפשר ניהול תקין של העם. מן הראוי לשים לב ששבעים הזקנים הללו לא נדרשים להכיר חוקים מסוימים או לשמש בתפקידי משפט, המקור שלהם הוא אינו צינור החכמה; מה שמוביל את מעשיהם הוא לא השכל ושיקול הדעת המשפטי, בשונה מהשופטים שמונו קודם לכן, אלא הרוח המואצלת עליהם. האצלת הרוח מבטאת את היות הזקנים קשורים לקב"ה ומנכיחים את רצונו בהנהגת העם. תחת צינור החכמה עולה מקור אפשרי חדש לקשר ולהנהגה, צינור הנבואה.

"זקני העם ושוטריהם", שבעים הזקנים, מוכרים לנו עוד מתקופת שיעבוד מצרים. מדובר במנהיגים שצמחו מתוך העם ועברו איתו את כל תלאותיו. המדרשים השונים מבססים ומתארים את הקשר העמוק שבין הזקנים ובין העם: על פי המסופר במדרש תנחומא, אותם זקנים היו שוטרי בני ישראל במצרים, וכאשר פרעה הורה לנוגשיו להלקות את העם – השוטרים לקו במקומם:

אמר לו (הקב"ה למשה): "אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריהם", אותם הזקנים והשוטרים שמסרו עצמן ללקות עליהם במצרים במתכונת הלבנים, הם יבואו וייטלו בגדולה הזו... ולפי שמסרו עצמן

ללקות על הציבור, לפיכך "ונשאו איתך במשא
העם".

תנחומא פרשת בהעלותך, פרק י"ג

הקשר של הזקנים אל העם בא לידי ביטוי גם במדרש הציורי המתאר
את שבעים הזקנים כשבעים תמרים, היונקים את מימיהם ואת כוחם
משתיים-עשרה עינות מים, המסמלים את שניים עשר השבטים.²⁰
במקום אחר מתוארת בחירת הזקנים על פי חלוקתם לשבטים, שישה
מכל שבט.²¹ תיאורים אלה מצביעים על כך שהזקנים אינם רק מינויים
של משה ותו לא; הם דמויות מוכרות בציבור, ומבחינת העם כולו –
הזקנים מייצגים אותם ומבטאים את החיבור שלהם להנהגה.

ברם, למרות שהזקנים מייצגים את העם, הם לא עומדים מול העם
בכוחות עצמם:

וירדתי ודיברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר
עליך ושמתי עליהם ונשאו איתך במשא העם...
וירד ה' בענן וידבר אליו, ויאצל מן הרוח אשר עליו
ויתן על שבעים איש הזקנים, ויהי כנוח עליהם
הרוח ויתנבאו ולא יספו.

במדבר י"א, יז-כה

הרוח המואצלת על הזקנים היא רוחו של משה, והם לא זוכים לקשר
נבואי אישי ועצמי עם הקב"ה. תפקידם של הזקנים, כפי שהוא הוגדר
למעשה, היה הרחבת יכולת הפעולה וההנהגה של משה. כוחו של משה
שתשש זכה עתה לחיזוק ותגבורת, ידיים נוספות עוסקות במלאכה
וההיררכיה השלטונית התרחבה והתייעלה. ברם, המערכת עדיין נותרה

²⁰ מכילתא פרק ט"ו, כז.

²¹ בבלי יז, ע"א; ירושלמי סנהדרין פ"א, ה"ד.

מרוכזות במשה ובקשר שלו עם הקב"ה, ולא נוצרו אפיקים אחרים. נבואתם של שבעים הזקנים, הנסמכת על נבואתו של משה, לא מבטאת את הקשר הישיר והחי שלהם אל הקב"ה אלא רק את מקור הסמכות והידיעות הקונקרטיות שלהם לנושאי ההנהגה; על פי ההגדרות לפיהן עבדנו עד כה, שבעים הזקנים זכו לנבואה כתפקיד אך לא מעבר לכך, והם לא הגיעו אל המצב הנבואי.

הנהגת החכמה הנבואית

בתחילת ספר דברים מוזכר הנושא בפעם השלישית, ומשה חוזר ומתאר את תהליך מינוי הזקנים:

ואומר אליכם בעת ההיא לאמר: לא אוכל לבדי
שאת אתכם... איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם
וריבכם. הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים
לשבטיכם, ואשימם בראשיכם. ותענו אותי ותאמרו
– טוב הדבר אשר דברת לעשות. ואקח את ראשי
שבטיכם, אנשים חכמים וידועים, ואתן אותם
ראשים עליכם... ואצווה את שופטיכם בעת ההיא
לאמר: שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש
ובין אחיו ובין גרו.

דברים א', ט-טז

קריאת פסוקים אלה על רקע הפרשיות שהוזכרו לעיל – עצת יתרו והאצלת הרוח – מעלה כמה נקודות למחשבה. ראשית, ניכר לעין שסיפור זה משלב את שני הסיפורים הקודמים: משה מתאר את הקושי ההנהגתי שלו ואת האצלת הסמכויות כמו בפרשת שבעים הזקנים בספר במדבר, אך האנשים המתמנים לתפקיד דווקא עונים על תיאור השופטים שבפרשת יתרו. שנית, תיאור האצלת הרוח על שבעים

הזקנים והתפקיד הנבואי שלהם לא מוזכרים כלל. שינויים אלה מצטרפים לשינויים הרבים שבין ספר דברים לשאר ספרי התורה, והם נובעים מייעודו השונה של הספר: בעוד שהתיאורים שבארבעת החומשים הקודמים הם תיאורים אידיאליים ותיאורטיים, של הדברים כפי שהם אמורים להיות, ספר דברים הוא ריאלי יותר, ומתאר את המציאות כפי שהיא התגלגלה והתעצבה.²² במקרה הזה – במהלך שנות הנדודים במדבר הועלו ועוצבו שתי מערכות של שפיטה והנהגה בצד הנהגתו של משה, מערכות שלכל אחת מהן מהות ותפקיד אחר. ברם, עם תום ארבעים שנות הנדודים קיימת רק מערכת אחת, הכוללת מאפיינים מהותיים מכל אחת מהמערכות המרכיבות אותה, וכאשר מתאר אותה משה – הוא כולל בתיאור את המאפיינים של שתי המערכות הראשוניות האלה.

בדבריו, מאחד משה את שני המקרים ויוצר תפקיד מאוחד של שופט-נביא; רובד ההנהגה של העם, הפועל תחת סמכותו ומתוך האצלת הרוח של משה, בנוי משופטי העם האמונים על יושרה ושלמות המעלות ועל שפיטה לא רק משכלם האנושי אלא גם מהרוח ומהסמכות שהאציל עליהם משה. תפקיד משולב זה הוא המקנה לשופטים את כינויים המקובל – "אלוהים", שכן בעלי הדין בבית הדין לא נשפטים מול שופטים רגילים, אלא מול נציגי הרצון האלוהי.²³ תפקיד זה מהווה חידוש משמעותי בכך שהוא משלב את שני מקורות הסמכות והידע

²² וראה בהקשר זה דוגמה נוספת לגבי הסתירות בין תיאורי מעמד הר סיני, קול דממה עמ' 169.

²³ התלמוד הירושלמי מביא אמירה נוקבת בעניין זה משמו של ר' עקיבא: "רבי עקיבא, כשהיה אדם רוצה לדון לפניו היה אומר לו: דעו לפני מי אתם עומדים – לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר 'ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה', ולא 'לפני עקיבא בן יוסף'" (תרגום, ירושלמי סנהדרין פרק א' הלכה א).

שבהם נפגשנו עד כה, צינור החכמה וצינור הנבואה. בידיהם של השופטים המתוארים בספר דברים מצויים שני המפתחות, והם משלבים בין ידיעותיהם ושכלם הישר ובין הקשר שלהם לקב"ה; כלפי העם הם השופטים, נציגי החוק, כאשר למעשה את החקיקה הם לא שואבים רק מספרי החוקים הכלליים אלא גם מההתגלות הספציפית והקונקרטית של רצון ה' במקרה הנדון. בקרב מנהיגים אלה מאוחדים שני האפיקים, צינור החכמה וצינור הנבואה. זהו האופן האידיאלי של ההנהגה לעם ישראל: אנשים המקושרים לחוק האלוהי המתבטא בחכמה האלוהית המתגלה בתורה, ויחד עם זאת מחוברים בקשר עמוק וחי לנותן התורה בעצמו, קשר שמעמיד אותם לפני ה' ושמאפשר להם להבין את האופן הנכון שבו תורה זו אמורה להתייחס למציאות הנתונה והמשתנה. כוחה של ההנהגה הנבואית הוא בשילוב הזה, שבין היכרות ושימוש בכללי התורה בכלים החכמתיים ובין החיבור האישי-נשמתי לכל אחד מהעם.²⁴

²⁴ כאשר מתפלל משה לקב"ה על מינוי מנהיג במקומו הוא פונה לקב"ה "ה' אלוהי הרוחות לכל בשר" (במדבר כ"ז, טז). מדרש התנחומא על אתר (פרשת פינחס, סימן ו) מסביר פנייה זו כבקשה של משה: "ריבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך דעתם של כל אחד ואחד, ואין בשל בניך דומה זה לזה. כשאני מסתלק מהן, בבקשה ממך אם בקשת למנות עליהם מנהיג, מנה עליהם אדם שיחא סובל לכל אחד ואחד לפי דעתו". דברים אלה מבטאים את הצורך בחיבור העמוק של המנהיג לדעתו של כל אחד מישראל, חיבור שמבוסס על יכולת נבואית. דברים דומים על הנהגת הנביאים אומר הגר"א: כי כל אדם ואדם יש לו דרך בפני עצמו לילך בו. כי אין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומין זה לזה, ואין טבע שני בני אדם שווה. וכשהיו נביאים, היו הולכים אצל הנביאים לדרוש את ה', והיה הנביא אומר על פי משפט הנבואה דרכו אשר ילך בה לפי שורש נשמתו ולפי טבע גופו" (ביאור הגר"א למשלי ט"ז, ד). יש לציין שבקשה זו של משה בדבר חשיבות ההנהגה הנבואית המקושרת למובן הרחב של הנבואה, מופיעה בסמיכות לפעולתו הקנאית של פינחס, ולפי המדרש

ההיסטוריה של המצב הנבוא

קיום העולם המותנה בקיום התורה הוא רעיון מוכר ומקובל. במסכת נדרים, למשל, מובאים דבריו של רבי אליעזר:

גדולה תורה, שאלמלא תורה – לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת'.

נדרים לב ע"א

המקורות לכך עוד רבים. מאחורי רעיון זה עומדת ההנחה בדבר חשיבותה של התורה כנושאת דברו ורצונו של הקב"ה, לקיומו של העולם אליו אמור רצון זה להגיע – ללא הרצון האלוהי, העומד בבסיסה של הבריאה, אין לה כל קיום. הרעיון חשוב ועמוק, אך כבר רש"י, הרמח"ל ועוד אחרים עמדו על קושיה חזקה בו:²⁵ אם העולם אכן לא יכול להסתדר ללא תורה, כיצד ייתכן שהיא ניתנה רק בשלב כה מאוחר? אם אכן לא יכוננו חוקות שמים וארץ, כיצד בכל זאת התקיים העולם עד שיצאו בני ישראל ממצרים? חכמינו עונים בצורה מסוימת, אך לרמ"ע מפאנו ישנה צורת התמודדות שונה עם שאלה זו: לדבריו, התורה אכן הייתה קיימת בראשית הבריאה כחלק אינטגרלי מהבריאה, אך בשל חטאי האדם הסתלקה השכינה מהעולם והתורה נגנזה. גדולי האומה מאברהם עד משה, השיבו במעשיהם את השכינה ואת התורה לעולם, ונתנית התורה בסיני הייתה קבלה מיוחדת. התורה שירדה במעמד זה התבססה על אותו העיקרון של התורה שניתנה בראשית הבריאה – תורה שעומדת בבסיס הקיום, שעליה ניתן להשתית

פינחס הוא אליהו (מדרש שוחר טוב פרק ס"ג ד"ה אמר רבי פנחס; ילקוט שמעוני, פרשת פנחס).

²⁵ רש"י על בראשית א', לא; קל"ח פתחי חכמה לרמח"ל, פתח ל'.

עולם ואדם. במעמד הר סיני ניתנה תורה שהייתה אמורה להיות פנימית לבריאיה ולעם ישראל, תורה שתיחקק על לוח ליבם, לא תורה שתיכתב על לוח אבן; זוהי משמעות הקולות שנשמעו במהלך המעמד, קולות שהגיעו לאוזניו של כל אחד מישראל ומסרו לו את הרצון האלוקי ממנו עצמו. תורה שכזו, המבססת קשר פנימי ואוטונומי בין האדם לאלוהיו – תורה שאותה מכנה הרמח"ל "פנים בפנים"²⁶ – היא זו שהתחילה להינתן בסיני.

ברם, העם עצמו לא היה מוכן לכך. הקשר האישי עם הקב"ה היה למעלה מרצונו של העם, הם ויתרו עליו והתרחקו ממנו – "וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק". עם ישראל העדיף שלא לחיות בתוך הקשר הנבואי המתמיד הזה, בתוך המצב הנבואי, ופונה למשה בבקשה שהוא יהיה זה שמרכז את דבר ה' בשביל העם כולו, והוא יהיה הצינור דרכו יתנהל קשר זה. התרחקות מודעת זו מהאפשרות לקשר ישיר וגלוי עם הקב"ה הייתה לדברי הרמ"ע חטא נוראי, בו אנחנו "חיבלנו בעצמנו" כלשונו.²⁷ בעקבותיו השתנה תפקידו של משה, והוא הפך לנושא דברו של הקב"ה בעולם ולאחראי על תרגום התורה האינוסופית לכליו של כל אחד מישראל. תפקיד זה הפך את משה למנהיג שהכיל את כל עם ישראל, שמתחבר ונותן מענה לצרכיו של כל אחד, אך תפקיד זה הוא רק בדיעבד, ואלמלא נרתע העם לאחוריו במעמד הר סיני הוא לא היה נצרך כלל.

כך הסביר הגר"א את לשון הכתוב בפרשת שופטים:²⁸

²⁶ ביאור נרחב של עניין זה ניתן למצוא בספר "העלם וגילוי", עמ' 146-85.

²⁷ ספר עשרה מאמרות, מאמר חקור דין פרק ט"ו.

²⁸ בפירושו למשלי ט"ז, ד.

נביא מקרבך מאחיד כמוני יקים לך ה' אלוהיך אליו
 תשמעון. ככל אשר שאלת מעם ה' אלוהיך בחורב
 ביום הקהל לאמר: לא אוסף לשמוע את קול ה'
 אלוהי ואת האש הגדולה הזאת לא אראה עוד ולא
 אמות. ויאמר ה' אלי: היטיבו אשר דיברו. נביא
 אקים להם מקרב אחיהם כמוך, ונתתי דברי בפיו
 ודיבר אליהם את כל אשר אצוונו.

דברים י"ח, טו-יח

הגר"א התמקד בתפקיד הנביא, המעביר את דבר ה' לעם, והדגיש את
 ההקשר שבו תפקיד זה מעוצב – בעקבות בקשת העם, במהלך מעמד
 הר סיני, שלא לשמוע בעצמם את קול ה'. הקב"ה קיבל את בקשתם
 ובמקום לשמר את הקשר האישי עם כל אחד יצר תפקיד של נביא,
 שהוא יהיה זה שיעביר את המסרים האלוהיים. הכישלון שבמעמד הר
 סיני, על פי דברינו, הביא להגדרת הנביא כתפקיד, מעבר להגדרתו
 הראשונית כאדם העומד בקשר מהותי ועמוק עם הקב"ה, הגדרה שהיא
 זו שהייתה אמורה להתבסס ולהתעמק במהלך מעמד הר סיני. הייעוד
 המקורי של המעמד הוא גם הסיבה לכך שבהתגלות עצמה, המתוארת
 בפרקים י"ט-כ' בספר שמות, משה כלל לא נמצא על הר סיני אלא
 במחנה, יחד עם שאר העם – באופן עקרוני, כפי שהדברים היו אמורים
 להתגלגל, לא היה אמור להיות הבדל בין משה, אדון הנביאים, לבין כל
 אחד מעם ישראל – "ומי יתן כל עם ה' נביאים".

תפקיד הנביא, אותו תיארו לעיל, נוסד בעקבות הכישלון של מעמד
 הר סיני. האדם החריג והמיוחד, העומד בקשר ארעי עם הקב"ה
 והמבשר לעולם את הרצון האלוהי, מצביע אמנם על דרגה גבוהה מאוד
 של חיבור לאלוהות – אך הוא גם מנכיח את המציאות העגומה של
 העדר הקשר הגלוי והרחב של הקב"ה עם עולמו ועמו. חמשת חומשי

התורה, אותם הביא משה לעם ישראל, הם אמנם כלי עזר חשוב מאין-כמותו לכינון קשר וחיים של גילוי האלוקות בעולם, אך זוהי מציאות פגומה, בה האדם נזקק לספרים ולחוקים כדי להבין את רצון ה' ממנו, בעוד שבראשית המחשבה הייתה אמורה להינתן תורה של שישים ריבוא קולות, המתגלים לכל אחד ואחד מישראל ומלווים אותו בחייו. הנביא ירמיהו מתנבא על חזרת המציאות הזו באחרית הימים, כאשר "נתתי תורתי בקרבם ועל ליבם אכתבנה... כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ל"א, לב-לג). זוהי המציאות בה ירווח המצב הנבואי, עליו התנבא הנביא יואל בפסוקים שהבאנו לעיל. המציאות בה רווחת הנבואה בכל שדרות העם היא המציאות אליה אנחנו שואפים, ועל הנביאים לזכור זאת – זהו פשר דבריו של משה ליהושע, וזו הסיבה שאלהו, שלא קיבל רעיון זה, הודח מתפקידו.

הנבואה בתקופות בתי-המקדש

כאשר אנו בוחנים את מציאות החיים בתקופת הבית הראשון, אנו רואים בבירור כיצד מודגשת דמותו של הנביא המוכיח בשער כנגד שטף החיים המסואב של העם. הנביאים השונים מורים לעם כיצד לפעול ולנהוג, ומזכירים לו כי עליו לחזור בתשובה. נביאי הבית הראשון, העומדים כדמויות בודדות המביאות אל העם את דבר ה', מייצגים באופן מובהק את התפקיד הנבואי, ונוכל לומר שתקופת הבית הראשון מאופיינת כתקופה בה עם ישראל קשור לקב"ה דרך צינור הנבואה כאשר זו משמשת כתפקיד, אך לא יותר מכך.

נבואותיו של יחזקאל על בניית בית מקדש חדש ועל כינון קשר אמיץ ויציב בין העם לאלוהיו, מתייחסות בפשטות לבית השני. גם הנבואות של נביאי הבית השני – חגי, זכריה ומלאכי – מוסבות על המציאות

ההולכת ונרקמת לנגד עיניהם, של שיבת ציון והבנייה המחודשת של בית המקדש השני: חגי משווה בין כבודם של הבית "הראשון" ו"האחרון" כלשונו,²⁹ וגם נבואותיו של זכריה, המתארות מציאות עתידית, מדברות על הבית השני. אלמלא חטא עם ישראל והחמיץ את חלון ההזדמנויות שנפתח עם בניית הבית השני, הייתה מתפתחת היסטוריה שונה מכל מה שמוכר לנו. ההבדל בין הבית הראשון לשני, כפי שהוא יכול ואמור היה להיות, מצוי כבר בנקודת הפתיחה שלו: כאשר קורא הנביא חגי לשבי ציון להקים את בית המקדש, אומר הכתוב "ויער ה' את רוח זרובבל בן שאלתיאל... ואת רוח כל שארית העם" (חגי א', יד). בתיאור זה טמונה מהפכה הנהגתית שיש לשים אליה לב: בעוד שבתקופת הבית הראשון רוחו של ה' שרתה על יחידים, על מנהיגי העם ונביאיו, הרי שבמציאות של תחילת הבית השני רוחו של ה' שורה על הכל; אין כאן הבדל עקרוני בין מנהיג ומונהג, אין כאן אדם אחד שהוא נביא – בתחילת הבית השני מתחיל להסתמן מילוי משאלתו של משה, ונראה שכל עם ה' יהיו נביאים.

ברם, למרות התעוררות הרוח של זרובבל ושבי ציון, העם ככללותו לא ניצל את ההזדמנות. שדרות העם הרחבות לא עלו ארצה בתגובה להצהרתו של כורש מלך פרס, ויחד עם עוד חטאים אחרים שאין זה המקום להאריך בהם, חלפה ההזדמנות לכינון הבית האחרון והנחלת המצב הנבואי לכל העם. יתרה מזאת: כידוע לכל, בתקופת הבית השני הסתלקה הנבואה, וחגי, זכריה ומלאכי נחשבים ל"סוף נביאים".³⁰ מילותיה של הגמרא בנקודה זו הן מדויקות – נביאים אלה הם אכן "סוף נביאים" ולא "סוף נבואה": הם הנביאים האחרונים, ואילו עם

²⁹ חגי ב, ט.

³⁰ בבא בתרא, יד ע"ב.

ישראל לא היה מחמיץ את השעה אחרי שלושת הנביאים האלה, היה נפתח עידן חדש – עידן הנבואה, בו לא היו 'נביאים' במובן התפקודי, אלא רק מציאות של מצב נבואי. ברם, חלף מציאות עליונה זו, אחרי מותם של הנביאים האחרונים נותרנו ללא נבואה כלל. במקום צינור הנבואה, ממנו שאבה תקופת הבית הראשון את חיותה, מתפתח בבית השני צינור החכמה: השכל האנושי מתקדם, דרכי הלימוד וההיקש בתורה שבכתב מתפתחות ומשתכללות, ומבתי המדרש עולה השירה הגדולה של התורה שבעל פה המתגלה בהדרה ותפארתה בתקופה זו. פריחת החכמה מעמידה בהנהגת העם את השופטים, אנשי המוסר הגדולים הבקיאים במקורות והמחזיקים בידע ההלכתי. מודל זה, של עם המונהג על ידי אנשי החוק והידע, הוזכר כבר בעבר – זהו המודל אותו הציע יתרו למשה, לפני מעמד הר סיני; בתקופה זו, בה הסנהדרין היא הגוף שאחראי על קביעת החוקים והכללים המייצגים את דבר ה' בעולם, מתממש החזון של יתרו, וזהו עומק דברי המדרש האומר שמבני-בניו של יתרו ישבו בסנהדרין.³¹

פיתוח החכמה בתקופת הבית השני התנהל מתוך הנגדה למודל הנבואי. הסיפור המזעזע על תנורו של עכנאי מנכיח זאת יותר מכל, כאשר חכמי ישראל מסרבים להכיר בסמכותה של בת-הקול שיוצאת מהשמים ומודיעה שההלכה היא כדעתו של ר' אליעזר, שהרי "לא בשמים היא";³² צינור החכמה של הבית השני נתון בידי אדם, בארץ, והוא לא עולה בקנה אחד עם צינור הנבואה. בדברים אלה יש לחדד ולומר שהמודל הנבואי שאליו התייחסו חכמי התורה שבעל פה, המודל הנבואי ששימש בעבר בעם ישראל, היה המודל של הנבואה כתפקיד. במודל זה הנבואה משמשת כדיבור אלוהי קונקרטי לסוגיה מסוימת. גם

³¹ ספרי במדבר, עח.

³² בבא מציעא, נט ע"ב.

החכמה אמורה לשמש באותו התפקיד בדיוק, ולכן ישנה 'תחרות' בין הנבואה והחכמה, שהרי אין שני מלכים משמשים בכתר אחד. בתקופת הבית השני, בעידן החכמה, בו כבר מתו אחרוני הנביאים, הכוח כולו נמסר בידי החכמה, ובסנהדרין אין מקום לגילוי רצון ה' בדרך הנבואית.

"ולאן אתה הולך" – חזון ההנהגה הנבואית

את המאמר פתחנו בתהייה על הרתיעה של האדם הממוצע מהנבואה והעלנו את הסברה שהרתיעה קיימת בגלל הבנה מסוימת לגבי מהותה ועניינה של הנבואה. ככלל, התפישה המקובלת בנוגע לנבואה היא התפישה אותה כינינו "הנבואה כתפקיד". כפי שראינו, היחיד זוהי לא הצורה היחידה של הנבואה, ולמעשה זהו פיתוח מאוחר, דיעבדי, של הקשר הראוי בין העולם ובוראו. בהקשר המקורי מבטאת הנבואה קשר אישי ועמוק בין האדם ואלוהיו, קשר שמאפשר להכיר ולדעת את דרכי ההנהגה של הקב"ה ואת הרצון האלוהי ממנו בכל זמן נתון. שני בתי המקדש העלו שני מודלים חילופיים לקשר זה: בבית המקדש הראשון פעל צינור הנבואה במובנו המצומצם, ובבית השני פעל צינור החכמה.³³ תחליפים חלקיים אלו דחקו את ההופעה המלאה והחיה של הנבואה, שבה האדם חי תוך מודעות לקב"ה ולדרכי הנהגתו את העולם בכלל ואת חייו של האדם עצמו בפרט. מתוך חשש מהאחריות הגדולה הכרוכה בקרבה שכזו דחינו בעבר את האפשרות למשה, אך כיום נדמה כי התחליפים, המגלים את רצון ה' בעולם במסגרות מצומצמות, כבר לא מספקים את הכיסופים והגעגוע לקב"ה.

באחת מאיגרותיו, מתאר הרב קוק אופן מסוים של איחוד צינור החכמה והנבואה בתוך התורה שבעל פה.³⁴ הרב קוק מתייחס לדעת הרמב"ם, הקובע נחרצות כי אין לערב בשום פנים ואופן נבואה

³³ דברים דומים מופיעים בהגותו של הרב קוק. ראה, למשל: שמונה קבצים, קובץ א' תשכ"ב; שם, קובץ ה' רע"ז; אורות, זרעונים ב' ("חכם עדיף מנביא").

³⁴ איגרות הראי"ה, איגרת ק"ג.

בקביעת ההלכה,³⁵ ואומר כי על פי דעתם של בעלי התוספות, למשל, לכלל זה יש יוצאים מן הכלל. תמיכה לכך נמצאת במשנה הראשונה של מסכת אבות:

משה קיבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי הכנסת הגדולה.

אבות פרק א', משנה א

ממש כמו משה, יהושע ואנשי הכנסת הגדולה, גם הנביאים, מהווים חלק מהותי ומשמעותי משושלת התורה שבעל פה, והנבואה היוותה נדבך משמעותי ומעצב בתורה שבעל פה כפי שהיא נמסרה לנו, וכפי שהיא אמורה להמשיך להימסר ולהתפתח. הנבואה והחכמה, אומר הרב קוק, צריכות להתאחד בהמשך בניית התורה שבעל פה. בהמשך הוא גם מגדיר את מקומה ותפקידה של הנבואה בעניין זה:

במקום שאין שם שום צד מקום ספק על פי סברת העיון, שייך "לא בשמים היא" אליבא דכולי עלמא, אבל במקום שיש על פי עיון משרשי התורה, הכתובה או המסורה, צדדי ספק, כבר אין זה בכלל "לא בשמים היא".

כלומר, כל עוד ההלכה יכולה להיקבע על פי כלי העיון הרגילים באופן ברור ומוסכם אין לערב בקביעתה את הכלים הנבואיים, אך

³⁵ "לפיכך אם יעמוד איש, בין מישראל בין מן האומות, ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה, או לגרוע מצוה, או לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממש, או שאמר שאותן המצוות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצוות לפי זמן היו, הרי זה נביא שקר... אם כן, למה נאמר בתורה "נביא אקים להם מקרב אחיהם"? לא לעשות דת הוא בא, אלא לצוות על דברי התורה, ולהזהיר העם שלא יעברו עליה" (הלכות יסודי התורה פרק ט', הלכות ב-ג).

במקרים בהם לא ניתן להסתפק בצינור החכמה כדי להכריע את הדין – ניתן להיעזר בצינור הנבואה.

דבריו של הרב קוק מרחיבים את אופק האפשרויות בשילוב החכמה והנבואה, ותורמים משמעותית לחיזוק המעמד והרלוונטיות של הנבואה בעולמנו. ברם, עם כל זאת, נראה שניתן ללכת צעד אחד הלאה, מעבר לדברים אלו. כפי שעולה מהדברים, יחסו של הרב קוק לכלי הנבואה הם כאל כלים שמטרתם לגלות את הדיבור הנבואי; התיאור המצטייר מדבריו של הרב קוק הוא של הנביא כמוסר את דברו של הקב"ה לעם דרך חכמי התורה שבעל פה, תיאור אותו הגדרנו לעיל כתיאור של הנבואה כתפקיד. ברור ומוסכם שזהו פן משמעותי ועמוק בתפקידו של הנביא, אך תפישה כזו של הנבואה מנגידה אותה, למעשה, לחכמה: כל אחת מן הדרכים מנסה לגלות את רצון ה' הכללי בעניין זה, להבין מהי ההלכה, והשאלה היא איך להגיע אל התשובה הנכונה – האם דרך העיון השכלי או דרך הדבקות הנשמית. שתי הדרכים 'מתחרות' על הבכורה, ועל הפוסק, או על החכם היושב בסנהדרין, להחליט מהי הדרך שבה ראוי לו ללכת בה. העמדה כזו של שתי הדרכים גורמת לדחייה המוחלטת של האפיק הנבואי, כפי שקבע הרמב"ם, או לכל היותר לשילוב הנבואה כאשר צינור החכמה לא נותן תשובה מספיק טובה, כפי שמציע הרב קוק.

כפי שראינו, זוהי לא התמונה המלאה. צינור הנבואה לא משמש רק על מנת לגלות מהי ההלכה, על מנת לבשר את האופן שבו הקב"ה רוצה שהעולם יתנהג במקרה נתון. הנבואה היא לא רק חיבור חד-פעמי, רגעי, בו מתגלה לאדם בשורה גדולה שעליו לבשר לעולם. הנבואה היא גם מצב תודעתי-נשמתי קבוע, בו האדם מצוי בקשר חי וגלוי עם הקב"ה וחכמתו, בו האדם מודע לבריאה כולה וליד האלוהית המכוונת אותה. הדבקות בקב"ה דרך האפיק הנבואי לא מיועדת לשם הבנת פרט

כזה או אחר במקרה הנתון; ברור שיכולת הבנת רצון ה' במקרה הנדון בסנהדרין הוא עניין עצום ורב, אך הקישור שבין חכמי התורה שבעל פה ובין הקב"ה ראוי שיהיה מעבר לכך – קשר רציף וקבוע של דבקות בחכמה האלוהית.

ספיחי נבואות הנה צומחות, ובני נביאים מתעוררים, רוח הנבואה הולך ושט בארץ, מבקש לו מפלט, דורש לו גְּבוּרִים, מלאי עוז וקודש, הם ידעו לכלכל דבר, האמת לאמתה יגידו, יספרו איך נגלה להם דבר ה', לא ישקרו ולא יחניפו, את רוחם באמונה יוציאו. ורוח אמונים, יקר מחרוץ, ירומם עם, וישראל יעמוד על רגליו... ואם המורשה, בלבושיה הרבים, לא גלתה הוד יופיה, תבוא רוח הנבואה, ובראשית דרכה תברר את אשר עם לבבה, בשפה ברורה, וברור השפה יכה גלים, עז יתן לנדכאים.

אורות הקודש, חכמת הקודש קל"ח

כיצד תיראה הסנהדרין, הרשות האחראית על קביעת ההלכה, כאשר היא תקום בעזרת ה'? איך תיקבע ההלכה בה, ובאיזה אופן תתממש הדבקות הנבואית בקב"ה בקביעת ההלכה? איך יראו חייו היומיומיים של האדם הפרטי הדבק באלוהיו ברמה נבואית? מה יהיה באותו יום, כאשר ישפוך ה' את רוחו על כל בשר, כדברי יואל הנביא? אלו שאלות טובות, אך תשובות ברורות עליהן – אין עדיין. ברם, ברור לכל מי שמתבונן שהכיסופים והגעגועים שאנו רואים וחווים בדורנו, צריכים לקבל את ביטויים ואת פיתוחם על ידי פתיחתו והרחבתו של האפיק הנבואי, במובנו העמוק. ספיחי נבואות צומחים, וחבורות של בני

נביאים, הדורשים את ה' בכל ליבם ומייחלים בכל כוחם לדביקות בקב"ה ברמ"ח ושס"ה, מתרבות והולכות. אין אנו מצפים 'רק' לחזרתם של נביאים, של אנשי רוח שמילים אלוהיות משברות-סלעים בפיהם – לקשר עמוק, אישי ורצוף אנו שואפים, לחזרתה של הנבואה, ולא רק של הנביאים. עלינו להתכונן ולעבוד בעצמנו, להרבות ולפתח את בני הנביאים, לתקן את עצמנו ואת העולם כדי לזכות ולהרים את המסך שאותו הורדנו בעצמנו בעת מעמד הר סיני, המסך העומד בין כל אחד מאיתנו ובין הקב"ה. עלינו להשתדל להאיר ולהבהיר עד כמה שביכולתנו, את התווך העכור שבין הרצון והחכמה האלוהיים ובין התפישה שלנו, כדי שכל אחד מאיתנו יחזור ויעמוד בקשר אישי, פנים בפנים, עם הקב"ה. ומי יתן כל עם ה' נביאים.